

Memlûk Devleti'nin Sonu

el-Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansûh el-Gûrî (1501-1516)

Tahta geçtiği sırada altmış yaşını geçmiş bulunan el-Eşref Kansûh, önce Kâhire'de nizam ve istikrarı tesis ederek ümerânın büyüklerinden güvendiği kişileri idari kadrolara getirdi. Daha sonra devlet hazinesinin iflas durumundan kurtarılması için tedbirler aldı. Hazineyi hayatiyete kavuşturmak amacıyla Kansûh, kendisinden önceki Memlûk sultanlarından hiçbirisinin takip etmediği bir şiddet politikası takip etti. Hatta öyle ki, bütün vergileri on ay öncesinden ve bir defada tahsil etti. Bununla da yetinmeyerek arazi, dükkân ve akarlara konan vergiyi değirmenlere, gemilere, nakil vasıtalarına, evlerdeki hizmetçilere ve hatta vakıflara kadar genişletti. Gümrük vergilerini kat kat artırdı. Neticede el-Gûrî, elde etmek istediği miktarda parayı topladı. Ancak halkın durumu çok kötüleşmiş ve ağır vergiler altında ezilmişlerdi.

Kansûh el-Gûrî'nin saltanatının ilk yıllarında, culbânın ve Arapların çıkardığı bazı patırtıları istisna edersek, dikkate değer mühim bir iç hadise vuku bulmamıştır. Ancak, bu yıllarda Mısır'ı tehdit eden dış tehlike, Kızıldeniz tarafından geldi. 1497 yılında Vasko De Gama'nın Ümit Burnu Yolu'nu keşfetmesinden sonra, Portekizliler Kalkûta'ya ayak basarak (1500), Batı Avrupa ile Yakın Doğu arasında ana ticaret yolu olan Mısır'ın iktisadi durumunu tehdit etmeye başlamıştı.

Bu durum muvacehesinde, Kansûh el-Gûrî, kendi devletinin de dayanağı olan ana gelir kaynağını tehdit eden bu tehlikeyi bertaraf etmek için Portekizliler ve İspanyollarla mücadele etmek üzere Kızıldeniz'de yeni bir donanma hazırladı. Portekizliler ile Memlûkler arasında Hint Okyanusu'nun batısında cereyan eden çatışmada önce Memlûkler galip geldiler (1508). Ancak ertesi yıl Portekizliler, Dieu deniz muharebesinde Memlûkleri yendiler. 1513 yılında Aden'e hücum ettiler. Böylece Mısır doğu-batı ticaretindeki aracı rolünü kaybetti.

Portekizlilerin temsil ettiği dış tehlike, Memlûk Devleti'nin zayıflamasına sebep olmuştu. Ancak diğer bir dış tehlike daha vardı ki, bu tehlike el-Gûrî'nin saltanatının son zamanlarında büyümüş ve Memlûk Devleti'nin yıkılması ile neticelenmiştir. Memlûk Devleti açısından bu yeni tehlike Osmanlılardı.

Kuruluşundan beri devamlı genişleyen ve kuvvetlenen Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın başlarında bu genişleme siyasetinde bir yol ayrımına gelmiş bulunuyordu. Bu yüzyılın başlarında Osmanlılar, Anadolu Türk siyasi birliğini tesis etmişler, Balkanlar'da hâkimiyetlerini pekiştirmişler ve Avrupa ortalarına ulaşmışlardı. Artık önlerinde iki şık vardı. Ya Avrupa'da Avrupalılar ve Hıristiyanlar aleyhine yayılmaya devam edecekler, ya da Avrupa'da vardıkları hudut ile yetinecekler ve buna mukabil doğudaki Müslüman devletler aleyhine genişleyeceklerdi.

Yavuz Sultan Selim, bunlardan ikincisini tercih etti. Osmanlıların İran ve Irak'ta hâkim Safevî Devleti ile olan siyasi ve dinî çekişmesinin en üst noktasına ulaştığı bu XVI. yüzyıl başında Yavuz Selim, doğu siyasetine ağırlık vererek 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmâîl'e karşı kesin bir zafer kazandı. Osmanlılar, bu zaferden sonra el-Cezîre ve Musul bölgelerinde hâkimiyetlerini kuvvetli bir şekilde tesis ettiler. Ancak, eskiden beri Memlûk Devleti ile siyasi ve iktisadi münasebetleri olan bu bölgenin Osmanlıların eline geçmesi, onları sadece

Memlûkler ile komşu yapmamış, Osmanlılar böylece Memlûkleri Kuzey Suriye ve Irak'tan kısıpca almışlardı.

Yavuz'un Şah İsmâîl'e karşı kazandığı zaferi duyan el-Eşref Kansûh el-Gûrî, Memlûk Devleti'nin bekasının Osmanlılar ile Safevîler arasındaki mücadelenin seyrine bağılı olduğunu çok iyi biliyordu. Bu sebeple "Bakalım Osmanlılar ile Safevîlerin durumları ne olacak? Bunlardan hangisi galebe çalarsa, ÷lkemize yürümesi kaçınılmazdır" diyen Kansûh el-Gûrî Haleb'e gitti.

Çaldıran'ın arkasından Yavuz Selim, Memlûk Devleti'nin himayesindeki Dulkadiroğılu Beyliğı'ne son verdi (1515). Bu durumda Memlûk sultanı, Osmanlı tehlikesini kuzey hududunda daha kuvvetli hissetmeye başladı ve onu her ihtimale karşı bazı tedbirler almaya sevk etti. Bir taraftan Şah İsmâîl ile ittifak akdederken diğıer taraftan Yavuz Selim'in kardeşinin oğılu Şehzade Kâsım'a da kucak açtı. Şehzade Kâsım, babası Ahmed'i öldüren amcası Yavuz'dan kaçarak Memlûklere sığınmıştı.

Artık Osmanlılar ile Memlûkler arasında her an nihaî bir çatışma çıkması beklenir olmuştu. Çok geçmeden Yavuz Selim'in Memlûk Devleti hudutları yakınında büyük yığınak ve hazırlıklar yaptığı haberleri el-Gûrî'ye ulaştı. el-Gûrî, Yavuz'un bu hazırlıkları Safevîlere karşı düzenlenecek bir sefer için yaptığı yolunda çıkardığı söylentilere inanmadı. Casusları vasıtasıyla Yavuz'un gerçek niyetini öğrenen Kansûh el-Gûrî, hemen hazırlıklara başladı.

Osmanlıların Memlûkler ile nihaî bir hesaplaşmaya hazırlandığı bu sırada, durumun vahametini takdir edemeyen Memlûkler birbirleriyle mücadeleye devam ettiler. Hâlbuki ufuktaki tehlike, onların hepsini silip süpürecekti. Bu sırada maaşlarının gecikmesi sebebiyle bir grup memlûk, isyan ederek Kâhire'de büyük karışıklık çıkarıp kötülükler yaptılar. Buna kızan Kansûh el-Gûrî; "Ben artık sultanlık yapmayacağım. Benden başka birisini kendinize sultan yapın" dediyse de ümerânın büyükleri gönlünü yaptılar.

Kansûh el-Gûrî hazırlıklarını tamamlayıp halifeye ve dört mezhep baş kadısına kendisi ile birlikte Haleb'e gitmek üzere hazırlanmalarını emreden fermanlar çıkarıyordu. Bu sırada Haleb Nâibi Hayır Bey'den Osmanlıların hazırlıkları konusunda kendisine gelen haberlerin yanlış olup aslında Yavuz'un hazırlıklarının Şah İsmâîl ile savaş amacına yönelik olduğunu bildiren bir mektup çıkageldi. Daha sonra gelişen hâdiselerin de gösterdiği gibi, Hayır Bey başından beri Osmanlılar ile işbirliği içinde idi. Hayır Bey, Dımaşk Nâibi Sibay'ı da el-Gûrî'ye mektup yazmaya teşvik etti; Sibay, Suriye'de iktisadi durumun kötü olduğunu, sultan kalabalık bir ordu ile geldiğı takdirde ÷lkenin, onu kandırmaya gücünün yetmeyeceğini bildirmişti. Özellikle Osmanlıların hudutlarda herhangi bir hareketinin görülmediğini, "Eğer düşman harekete geçerse biz ona yeteriz" diyerek onu yatıştırmıştı.

Buna rağmen Sultan el-Gûrî, Hayır Bey'in sözlerine inanmayarak hazırlıklarına devam etti; ümerâ ve ordusunu Suriye'ye gitmek üzere er-Reydaniyye'de topladı. Bu sırada Hayır Bey'den el-Gûrî'ye yeni bir mektup geldi. Bu mektubunda Hayır Bey, barış görüşmelerinde bulunmak üzere bir Osmanlı elçisinin geldiğini bildiriyordu. Hayır Bey'in mektubu ile el-Gûrî'ye Osmanlı sultanı Yavuz Selim'in de bir mektubu gelmişti. Osmanlı sultanı bu mektubunda el-Gûrî'nin şüphelerini izale edecek ve onu harp hazırlıklarından vazgeçirecek tatlı sözler söylüyor ve ona "Sen benim babamsın. Senden bana dua etmeni istiyorum. Sen ne dersen yaparım" diyordu. Bu hileye de aldanmayan el-Gûrî, Yavuz Selim'in mektubunu almasından

iki gün sonra ordusunun başında Suriye'ye yürüdü. Kâhire'de yerine nâib olarak Tumanbay'ı bırakmıştı.

el-Gûrî yürüyüşüne devamla 1516 Temmuz'unda Haleb'e vardı. Memlûk ordusu, Haleb'de halka çok kötü davranarak onları evlerinden çıkardılar, kadınlarını ve çocuklarını yağmaladılar. Daha sonra Haleb halkının Sultan Selim ile birlikte Memlûk ordusuna karşı müşterek hareket etmesinin sebebi buydu.

Sultan el-Gûrî'nin Haleb'deki ordugâhına Yavuz'un iki elçisi gelerek barış için görüşme talep ettiler. Osmanlı elçileri el-Gûrî'ye "Sultanımız bize salahiyet vermiştir. Sultan (el-Gûrî) sizden ne isterse, bana danışmaksızın yapınız demiştir" dediler. Kansûh el-Gûrî, Osmanlı elçilerini çok iyi karşılamış ve kendisinin de sulha taraftar olduğunu bildirmişti. Bununla beraber Kansûh el-Gûrî, Osmanlıların asıl niyetini hissediyordu. Bunun bir delili de Hayır Bey de dâhil olmak üzere bütün ümerâsını toplayarak vuruşma anında ihanet etmeyeceklerine dair halifenin huzurunda onlardan Kur'an üzerine yemin almasıdır. Keza askerlerden de yemin alınmıştı. Bu da gösteriyor ki o, Selim ile vuruşacağından emindi.

Çok geçmeden el-Gûrî'nin korktuğu başına geldi. Yavuz Selim, el-Gûrî'nin elçisine hakaret ederek "Efendine söyle, bizi Merc-i Dâbık'ta karşılasın" dedi. Hakaret alâmeti olarak sakalı kazınan el-Gûrî'nin elçisi, çok kötü bir vaziyette, Memlûk karargâhına döndü.

Osmanlılar fiilen harekete geçmişler ve Malatya, Gerger, Behisni ve diğer kaleleri ele geçirmişlerdi. O anda Dımaşk Nâibi Sibay, Hayır Bey'in kendisini el-Gûrî'ye mektup yazarak yatıştırması ve Yavuz'dan emîn olmasını istemesinin sebebini anladı. Hemen hücum ederek Hayır Bey'i sımsıkı yakalayıp Kansûh el-Gûrî'ye "Hünkârım, Allah'ın inayeti ile düşmanına galip gelmek istiyorsan, bu haini hemen öldür" dedi. Ancak Hayır Bey, ihanetinde yalnız değildi. Ortağı Hama Nâibi Canberdi el-Gazâlî, hemen araya girdi ve bu iftirayı kabul etmemesi için sultanı ikna etti. el-Gûrî, başından beri durumundan şüphelenmekle birlikte o anda bu davranışın doğru olmayacağını düşünerek Hayır Bey'i serbest bıraktı.

Merc-i Dâbık Savaşı (24 Ağustos 1516)

Nihayet el-Gûrî, ordusunun başında, Osmanlılar ile karşılaşmak üzere kuzeye doğru yürüdü. Merc-i Dâbık denilen yere konan el-Gûrî, ordusunu tanzim ederek hazırlıklarını son bir kez daha gözden geçirdi. Çok geçmeden Osmanlı ordusunun öncüleri görüldü. 1516 yılı Ağustos ayının 24'ünde, iki taraf arasında cereyan eden büyük savaşta Memlûkler canla başla savaştılar.

Memlûk safları arasında çeşitli dedi-kodular dolaşmağa başladı. Kansûh el-Gûrî, ordusunun büyük bir kısmının dağıldığını görmesine rağmen kendisi sonuna kadar kılıcı elden bırakmadığı gibi bir taraftan da "Ey ağalar! Dayanın! Yiğitlik göstermenin tam zamanıdır. Sabredin ve cesur olun" diye yüksek sesle askerlerini teşvik ediyordu. Bu sırada ümerâdan Zeredkaş Temür, sultanın sancağını alıp Osmanlıların eline geçmemesi için sakladı. el-Gûrî, o sırada su istemiş, kendisine altın tasta sunulan soğuk suyu bitiremeden o anda ölmüş ve atından yere yuvarlanmıştı. el-Gûrî savaş meydanında ölen ilk ve son Memlûk sultanıdır. Öldüğü zaman yaşı seksen civarındaydı.

Merc-i Dâbık'ta Memlûk ordusunun çok ağır bir mağlubiyete uğraması ve başta Türkçe şiirler söyleyen ihtiyar Memlûk Sultanı Kansûh el-Gûrî olmak üzere, önde gelen ümerânın pek çoğunun savaş meydanında kalması, bir kısım asker ve kumandanın yanı sıra Halife III. el-Mütevekkil ve Hanefî başkadısı hariç diğer üç mezhep başkadısının esir edilmeleri; bütün bunlara ek olarak Memlûk Devleti'nin kurulduğu günden beri biriktirilen ve korunan milyonlarca dinar değerindeki Memlûk hazinesinin ve ordusunun bütün ağırlıklarının Osmanlıların eline geçmesi Kâhire'deki durumu değiştirdi. Bu mağlubiyetten kısa bir süre sonra bütün Suriye'deki Memlûk hâkimiyeti fiilen sona erdiği gibi, Mısır da Osmanlı tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Nitekim daha Merc-i Dâbık'tan hemen sonra Haleb'de okunan ilk Cuma hutbesinde Yavuz Selim'in henüz Hicaz'a sahip olmamışken, "Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn" unvanı ile anılması onun Mısır'ı da ele geçirmeye kararlı veya en azından orda da kendi yüksek hâkimiyetinin tanınacağından emin olduğunu gösteriyordu.

Memlûk ordusunun yenilip, Sultan Kansûh el-Gûrî'nin öldüğü Kâhire'de kesin olarak anlaşılınca hatipler, hutbede sadece halife adına dua eder oldular. Mısır'ın sultansız kalmasını fırsat bilen eş-Şarkiyye bedevilerinin, Katyâ ile es-Sâlihiyye arasındaki yolları kesip acınacak bir şekilde Kâhire'ye dönmekte olan mağlup askerler başta olmak üzere köylü, esnaf ve tüccardan her sınıf halka, akla hayâle gelmedik kötülükler yapmaya başladıkları sırada, Kâhire'deki askerler de, Osmanlı taraftarı oldukları bahanesiyle şehirdeki çarşı-pazar esnafını yağmalamaya başlamışlardı. Kâhire'de can ve mal güvenliğinin kalmadığı bu sırada, Nâibü's-Saltana Tumanbay, aldığı zecrî tedbirlerle durumun daha da kötüleşmesini önledi. Mısır'a dönüşü hemen hemen iki ay süren mağlup ve perişan Memlûk ümerâ ve askerlerini karşılayarak elinden geldiği kadar onlara yardım etti.

Ancak taht boş bulunuyor, bir zamanlar Moğol İstilasını Suriye'de durduran kudretli Memlûk Devleti'nin sultanlığına kimse talip olmuyordu. Kimsenin Memlûk sultanı olmaya cesaret edemediği, ordunun yenik ve perişan, hazinenin boş ve ümerâ arasındaki dayanışmanın bozulmuş olduğu bu ümitsiz durumda emîrlere "İstesek de istemesek de aramızda senden başka sultanlığa lâayık kimse yok" diyerek Tumanbay'dan sultan olmasını rica ettiler. Bu nazik durumda saltanatın ateşten gömlek olduğunu çok iyi bilen Tumanbay, onların bu teklifini kabul etmedi. Israrları bir sonuç vermeyen emîrlere, yanlarında Tumanbay da olduğu halde, âlim bir şeyh olan Ebu's-Suud'un yanına giderek durumu ona anlattılar.